

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

XİDMƏT SFERASINDA İDARƏETMƏ UÇOTUNUN TƏKMİLMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5303.01 - “Mühasibat uçotu”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Günay Cahangir qızı Əsədova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2025

Dissertasiya işi – Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və audit” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nəzakət Məmməd qızı Musayeva

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Cəmilə Bayramalı qızı Namazova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Fazil Ələsgər oğlu İsmayilov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Vüqar Muxtar oğlu Mehdiyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

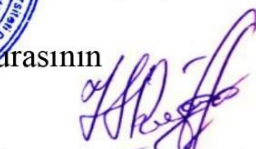

Dissertasiya şurasının
sədri:

(imza)

Əməkdar elm xadimi
iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsənlı

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

(imza)

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri:

(imza)

iqtisad elmləri doktoru, professor
Fazil Şöhlət oğlu Hacıyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə turizm iqtisadiyyat sahələrinin ümumi inkişafında aparıcı rol oynayır və dinamik inkişaf edir. Mehmanxana biznesi iqtisadi fəaliyyət növlərindən biri olmaqla birbaşa və dolayısı iş yerlərinin yaradılmasını və xarici valyuta axınını təmin edir. Dünyada mehmanxana biznesinin yeni konsepsiyalarının mənimsənilməsi prosesi və köhnələrin modernizasiyası baş verir. Mehmanxana biznesi müəssisələri xidmət sferasına daxildir və təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və mühasibat uçotu haqqında qanunvericiliyin tələblərinin gözlənilməsi üzrə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Mühasibat uçotu və vergitutmanın normativ bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə qanunvericilik orqanlarının aktiv işlərinə baxmayaraq bu gün də mehmanxana biznesinin təşkili və idarə olunmasında dəyişikliklərlə əlaqədar müasir şəraitdə idarəetmənin yeni informasiya təminatının formalaşdırılmasını nəzərdə tutan mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi və praktikası üzrə bir çox məsələlərin tədqiqini tələb edir.

Respublikada ixtisaslaşdırılmış turizm sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” xüsusi qeyd olunmalıdır. Mehmanxana biznesi turizm sənayesinin aparıcı sahəsi hesab olunduğunu nəzərə alaraq Strateji Yol Xəritəsində 2020-2025-ci illər üçün Bakı və digər şəhərlərdə turizmin inkişafı ilə əlaqədar yüksək səviyyədə infrastrukturun, o cümlədən, optimal qiymətlərlə mehmanxana və otel tipli obyektlərin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də (AR Prezidentinin Sərəncamı, 02.02.2021) qarşıya qoyulmuş vəzifələrin uğurlu həlli bütövlükdə milli iqtisadiyyatın, o cümlədən, turizmin inkişafına təkan verəcəkdir. Bu sahədə idarəetmənin və onun aparıcı elementlərindən biri olan mühasibat uçotunun, xüsusi ilə də, idarəetmə uçotunun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi ön plana keçmişdir.

“Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları” haqqında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin qərarına uyğun olaraq

(30.01.2017) mühasibat uçotunun nəzarət və analitik funksiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, həmin funksiyaların həyata keçirilməsi kapitalın mülkiyyətçilərinin və eləcə də, maliyyə hesabatında təqdim edilən informasiyaların digər istifadəçilərinin maraqlarının qorunmasına imkan verəcəkdir. Məsələyə bu aspektdən yanaşaraq vurğulamaq lazımdır ki, idarəetmə uçotu sistemində realizə edilən xərclərin idarə edilməsi prosesi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sözügedən məsələnin səmərəli təşkili uçot prosesinin sahə mənsubiyyəti nəzərə alınmaqla müəssisənin fəaliyyətinin miqyası və xarakterinə maksimum uyğunluğu şəraitində mümkündür.

Xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, mehmanxana-mehmanxana kompleksi müəssisələrində mühasibat uçotu müəyyən xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Həmin xüsusiyyətlər mehmanxana xidmətlərinin göstərilməsi çərçivəsində həyata keçirilən bir neçə fəaliyyət növlərini – yerləşmə, qidalanma, nəqliyyat, istirahətin təşkilini özündə ehtiva edir. Bu baxımdan, mehmanxana biznesinə xas olan spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alaraq səmərəli idarəetmə uçotunun təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, ilk növbədə, mehmanxana biznesində uçotun təşkilini reqlamentləşdirən qanunvericilik bazasının kifayət qədər təkmil olmaması və hər bir konkret situasiyada mütəxəssislərin peşəkar mülahizələrinin (ehtimallarının, düşüncələrinin) formalaşdırılmasına imkan yaradan, lakin eyni zamanda, düzgün olmayan qərarın qəbul edilməsi halında idarəedici heyətin məsuliyyətini yüksəldən təşkilatı əsasların, istehsal və vergi uçotu qaydalarının dəqiq müəyyən edilməməsi ilə izah olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mehmanxana xidmətlərinin göstərilməsi ilə əlaqədar xərclərin uçotu nəticəsində işlənməli olan informasiya massivinin mürəkkəbliyi səviyyəsi və həcmi informasiyaların toplanması prosesinin təşkil edilməsinin, onların interpretasiya metodlarının işlənməsinin təkmilləşdirilməsinin, eləcə də həmin məlumatların istifadəçilərin verilmiş parametrlərinə uyğun onlara çatdırılması sürətinin artırılmasının zəruriliyini şərtləndirmişdir. Hazırda ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri tərəfindən büdcələşdirmə elementlərinin uçot prosesində tətbiqi vasitəsi ilə həmin vəzifələrin həll edilməsi cəhdləri istehsal prosesləri, onlarla əlaqədar xərclər, xərc və nəticənin optimal nisbəti şəraitində göstərilən xidmətlərin yüksək keyfiyyətinə

nail olmaq imkanları haqqındavaxtında və obyektiv informasiyanın formalaşdırılmasını təmin edəcək təsirli idarəetmə uçotunun təşkil edilməsi problemlərini həll etmir.

Beynəlxalq mehmanxana biznesinin idarə olunmasında mehmanxana və otellərin Amerika Assosiasiyası tərəfindən yaradılan USALI ("Uniform System of Accounts for the Logging Industry) standartından geniş istifadə olunur. Mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun bu modelinin tətbiqi mehmanxana xidmətlərinin təqdim olunması texnologiyasının inkişafı, ekoloji standartlara diqqətin artması, iqtisadiyyatın, o cümlədən, mehmanxana şəbəkəsinin inkişafı ilə bağlı qloballaşdırma, xidmətlərin klaster göstərilməsi (kompleks mehmanxana məhsulunun təqdim olunması), xidmətlərin hərəkət kanallarının təkmilləşdirilməsi və s. amillərlə əlaqələndirilir.

"USALI: Mehmanxanada idarəetmə uçotu"bu mehmanxanaların, restoran və SPAların (kompleks rahatlaşdırma prosedurları) idarəetmə uçotu standartıdır, hotelin fəaliyyətinin təhlili və idarə olunmasının göstəricilər dəstidir. O, uçotun məsuliyyət mərkəzləri (gəlir və xərc mərkəzləri) üzrə ayrılıqda aprılmasını, uçot və idarəetmə hesabatında əks etdirilmiş göstəricilərinin standartlaşdırılması, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin planlaşdırılması, onun səmərəliliyinin müəyyən edilməsi və nəzarət məqsədləri üçün büdcələşdirmə kimi baza prinsiplərinə əsaslanan USALI modeli hamı tərəfindən (xarici mülkiyyətçilər də daxil olmaqla) anlaşılan, eləcə də mehmanxananın bir və ya bir neçə ölkədə fəaliyyət göstərən struktur bölmələrinin işini səciyyələndirən göstəricilərin müqayisəsini təmin edən hesabatı formalaşdırmağa, dünyada mehmanxana təsərrüfatları üçün ümum qəbul edilmiş formatda məlumatları əldə etməyə və hər bölmənin işinin nəticələrini planlaşdırmağa və qiymətləndirməyə, həmin göstəriciləri orta sahə göstəriciləri ilə müqayisə etməyə imkan verir. USALI üzrə mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun təşkilinin xarici təcürbəsinin öyrənilməsi belə bir fikir formalaşdırmağa imkan verir ki, onun nəticələrinin ölkənin şəraitinə adaptasiya edilməsi respublikasının qanunvericiliyinin tələbləri və ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının inkişafı meyləli nəzərə alınmaqla gəlirlərin və xərclərin formalaşması haqqında informasiyanın əldə edilməsinə imkan verəcəkdir.

Beləliklə, mühasibat uçotu metodunun elementlərindən əsas kimi istifadə etməklə idarəetmə uçotu çərçivəsində xərclərin və gəlirlərin səmərəli idarə olunması sisteminin formalaşdırılması vəzifələrinin həyata keçirilməsi göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin daima yüksəltməklə mehmanxana biznesi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan yaradacaqdır. Yuxarıda qeyd olunan fikirləri ümumiləşdirərək vurğulamaq lazımdır ki, mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun nəzəri və metodiki məsələlərin işlənilib hazırlanması ilə əlaqədar problemlərin həllinin zəruriliyi tədqiqatın aktuallığını səciyyələndirmişdir.

Nəzəri və metodiki istiqamətləri daxil olmaqla iqtisadi nəzəriyyə sahəsində iqtisadi kateqoriya kimi xidmətlərin, mehmanxana biznesinin, müxtəlif traktovkalarda (anlatmalarda) qonaqpərvərlik sənayesinin mahiyyəti Əlirzayev Ə.Q., Əyyubov Ə.A., Əfəndiyeva N. N., Kotler F., Uoker D.R., Bərişev A.F., Duroviç A.P., Kabuşkin N.İ., Yakovlev Q.A. və digər məşhur iqtisadçıların elmi əsərlərində özünə yer almışdır.

Mehmanxana biznesinin strukturunun təşkili, informasiyaların toplanması və istifadəçilər üçün onların uyğun formada tərtib edilməsinə metodiki yanaşmalar, istehsal və idarəetmə uçotunun təşkilinin bəzi məsələləri respublikanın tanınmış iqtisadçı alimlərindən Abbasov Q.Ə., Səbzəliyev S.M., Cəfərov E.O., Quliyev V.M., Sadıqov Ə.S., Salahov Ə.S., Bilalov B.Ə., Cabbarov Ə.X., Abbasova S.A., Hacıyev H.Ə. və başqaları, eləcə də, xarici iqtisadçı alimlərdən Atkinson E.A., Anderson X, Druri K., Bakanov M.İ., İvaşkeviç V.B., İlşeva N.N., Feoktistov İ.A., Karavanova B.P., Karpova T.K., Larionova A.A., Popova L.V., Paliy V.F., Samopalnikova Y.N., Terexova V.A., Vaxruşina M.A., Şeremet A.D. və başqalarının tədqiqat xarakterli əsərlərində nəzərdən keçirilmişdir.

Lakin belə bir fikri vurğulamaq lazımdır ki, aparılmış tədqiqatlara rəğmən qonaqpərvərlik sənayesində, o cümlədən, mehmanxana biznesinin idarə olunmasına metodoloji və konseptual yanaşmalar kifayət qədər işlənməmişdir, o cümlədən, respublikanın mehmanxana biznesi müəssisələrində idarəetmə uçotunun səmərəliliyinin artırılması üçün informasiya bazasının formalaşdırılmasına kompleks yanaşmanın tətbiqi problemi kifayət qədər həll edilməmişdir. Yuxarıda qeyd olunanlar həmin problemlərin tədqiq edilməsinin zəruriliyini müəyyən

etmiş, dissertasiya mövzusunun seçilməsini, onun məqsədini, vəzifələrini və məzmununu şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Mehmanxana biznesində idarəetmə uçotu dissertasiya tədqiqatının obyektı qismində çıxış edir. Mehmanxana biznesi sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin səmərəli idarə olunması məqsədi ilə idarəetmə uçotunun nəzəri-metodoloji və praktiki məsələləri və onun təşkilinin təkmilləşdirilməsi aspektləri tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi mehmanxana biznesində müasir idarəetmə uçotu sisteminin təşkili, istehsalat hesabatının formalaşdırılmasının və büdcələşdirmənin təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki təkliflərin hazırlanmasıdır. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- mehmanxana biznesində istifadə olunan əsas anlayış aparatını və konkret xidmət növünə təsir göstərən amillərin tərkibi nəzərə alınmaqla mehmanxana xidmətlərinin təsnifatını dəqiqləşdirmək;

- mehmanxana biznesinin sahə xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla idarəetmə uçotunun səmərəli təşkili istiqamətində xidmətlərin göstərilməsi üzrə xərclərin təsnifatını dəqiqləşdirmək, onların uçotunun və mehmanxana xidmətlərinin maya dəyərinin hesablanması metodikasının təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər hazırlamaq;

- mehmanxana biznesi müəssisələrində məsuliyyət mərkəzləri üzrə idarəetmə hesabatının strukturunu müəyyən etmək və beynəlxalq USALI sisteminin tələblərinə uyğun olaraq idarəetmənin informasiya tələbatını təmin edən daxili hesabatın quruluş sisteminin formalaşdırılması üzrə təklifləri əsaslandırmaq;

- mühüm fəaliyyət növləri üzrə uçotun detallandırılması məqsədi ilə mühasibat uçotunun mövcud hesablar Planında əlavə subhesablardan istifadə üzrə metodiki təklifləri və tərtib edilmiş hesabat formatlarına müvafiq hər bir məsuliyyət mərkəzi üzrə büdcə planının tərtib edilməsi metodikasını əsaslandırmaq.

Tədqiqat metodları. Mehmanxana biznesi müəssisələrinin fəaliyyətini və uçot və hesabatın təşkilini reqlamentləşdirən respublika qanunları, normativ və metodiki xarakterli materiallar, Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları, mehmanxana biznesi üçün Vahid Uçot Sisteminin ("Uniform System of Accounts for the Lodging

Industry”-USALI), iqtisadi nəzəriyyə, mühasibat (idarəetmə) uçotu və hesabatının metodologiyası və təşkili sahəsində respublika və xarici mütəxəssislərin tədqiqat xarakterli əsərləri tədqiqatın nəzəri əsasları qismində çıxış edir. Tədqiqatın mənbələri və informasiya bazasını “Mariott”, “Hilton”, “Hyatt Regency” və digər tanınmış mehmanxanaların maliyyə hesabatları və idarəetmə uçotunun təşkili təcrübəsi, Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin rəsmi nəşrləri və digər mənbələr təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində nəzəri tədqiqat metodlarından - təhlil və sintez, induksiya, deduksiya, sistemli yanaşma və digər elmi-tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- mehmanxana biznesi sferasında istifadə olunan əsas anlayış aparatını və mehmanxana xidmətlərinin təsnifatını dəqiqləşdirmək;
- mehmanxana biznesinin sahə xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla idarəetmə uçotunun səmərəli təşkili məqsədi ilə göstərilən xidmətlər üzrə xərclərin təsnifatını dəqiqləşdirmək, onların uçotunun və mehmanxana xidmətlərinin maya dəyərinin hesablanması metodikasının təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər hazırlamaq;
- mehmanxana biznesi müəssisələrində məsuliyyət mərkəzləri üzrə idarəetmə hesabatının strukturunu müəyyən etmək və beynəlxalq USALI sisteminin tələblərinə uyğun olaraq idarəetmənin informasiya tələbatını təmin edən daxili hesabatın quruluş sisteminin formalaşdırılması üzrə təklifləri əsaslandırmaq;
- fəaliyyət növləri üzrə uçotun detallaşdırılması məqsədi ilə mühasibat uçotunun mövcud hesablar Planında əlavə subhesablardan istifadə üzrə metodiki təklifləri və tərtib edilmiş hesabat formatlarına müvafiq hər bir məsuliyyət mərkəzi üzrə büdcə planının tərtib edilməsi metodikasını əsaslandırmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində xidmət sferasının qonaqpərvərlik sənayesinin aparıcı sahələrindən biri olan mehmanxanalarda idarəetmə uçotunun təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki təkliflər hazırlanmışdır. Konkret olaraq aşağıdakı elmi yenilikləri qeyd etmək olar:

- mühasibat idarəetmə uçotu obyektini kimi mehmanxana sənayesi və mehmanxana xidmətləri anlayışlarının məzmunu dəqiqləşdirilmişdir;

- mehmanxana biznesinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bu sahədə idarəetmə uçotu və hesabatında informasiyanın toplanması və ümumiləşdirilməsi üçün gəlir və xərc mərkəzləri daxil olmaqla məsuliyyət mərkəzlərinin tərkibi əsaslandırılmışdır;

- mehmanxana xidmətlərini həyata keçirilməsinin texnoloji və təşkilati xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla xərclərin təsnifatı, onların uçotu obyektləri və xidmətlərin maya dəyərinin kalkulyasiyası dəqiqləşdirilmişdir;

- mehmanxana biznesi üçün Vahid uçot sisteminin (USALI) unifikasiya edilmiş tələbləri nəzərə alınmaqla seçilmiş məsuliyyət mərkəzləri üzrə mehmanxana sektoru müəssisələrinin mühasibat (idarəetmə uçotu) hesabatının strukturu və formaları təklif edilmişdir;

- bütövlükdə mehmanxana müəssisəsində, eləcə də, onun filiallarında (seçilmiş məsuliyyət mərkəzləri üzrə) gəlir və xərclər üzrə sintetik hesablarda əks etdirilmiş informasiyanın ümumiləşdirilməsini detallaşdıran səkkizdərcəli formatda işçi planı hazırlanmışdır;

- hər bir məsuliyyət mərkəzi üzrə büdcə planının tərtib edilməsi və idarəetmənin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi üzrə hazırlanmış təkliflər əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Mehmanxana biznesində mühasibat idarəetmə uçotunda istifadə edilən əsas anlayışların dəqiqləşdirilməsi, idarəetmə uçotunun aparılmasının və idarəetmə hesabatının formalaşdırılmasının xüsusiyyətlərinin açıqlanması əldə edilmiş nəticələrin nəzəri əhəmiyyətini təşkil etməklə müasir idarəetmə uçotunun nəzəriyyəsinə və metodikasına tamamlayır. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onunla xarakterizə olunur ki, dissertasiyada işlənib hazırlanan metodlar və praktiki təkliflər mehmanxana komplekslərinin rəqabət qabiliyyətinin və göstərdikləri xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə idarəetmə uçotunun təşkili praktikasında istifadə oluna bilər. Tədqiqatın materialları mehmanxana sektoru müəssisələrinin fəaliyyətinin idarə olunmasının informasiya təminatı rolunda çıxış edə bilər, eləcə də, ali tədris ocaqlarında “İqtisadiyyat” və “Menecment” ixtisası üzrə tədris və uçot-analitik fənnlərin metodiki təminatının hazırlanması zamanı istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələr mehmanxana sisteminin praktiki fəaliyyətində istifadə üçün qəbul olunmuş və bəzi mehmanxanalarda hal-hazırda tətbiq edilir. Dissertasiyanın əsas elmi əsasları və tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələr beynəlxalq konfranslarının materiallarında və yerli və xarici jurnallarda dərc edilmiş 7 məqalə və 4 tezisdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və audit” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi- dissertasiya tədqiqatının məntiqi, məqsədi və vəzifələri ilə şərtlənir. Dissertasiya işinin strukturu giriş (14967 işarə), üç fəsil (I fəsil-89697 işarə, II fəsil - 51310 işarə, III fəsil - 62905 işarə), nəticə (13615 işarə) və 131 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqatın nəticələri üzrə 17 cədvəl, 15 sxem-şəkil və 7 əlavə tərtib edilmişdir. Tədqiqat işinin ümumi həcmi 145 səhifədən (232494 işarə) ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN MÜNDƏRİCATI

GİRİŞ

FƏSİL I. MEHMANXANA BİZNESİNDƏ İDARƏETMƏ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODİKİ ƏSASLARI

- 1.1. Mehmanxana biznesinin mahiyyəti və mehmanxana xidmətlərinin təsnifatı
- 1.2. Mehmanxana komplekslərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları
- 1.3. Mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun təşkilinin nəzəri əsasları.

FƏSİL II. MEHMANXANA BİZNESİNDƏ İDARƏETMƏ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

- 2.1. Mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun təşkilinin xüsusiyyətləri və prinsipləri
- 2.2. Mehmanxana biznesində gəlir və xərclərin uçotunun müasir vəziyyəti
- 2.3. Mehmanxana biznesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

FƏSİL III. MEHMANXANA BİZNESİNDƏ İDARƏETMƏ UÇOTU SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

- 3.1. İdarəetmə uçotu məqsədi üçün uçot siyasətinin formalaşdırılması
- 3.2. Mehmanxana biznesində büdcələşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi
- 3.3. Rəqəmsallaşdırma şəraitində mehmanxana biznesi müəssisələri üçün kompleks daxili hesabat formalarının hazırlanması.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

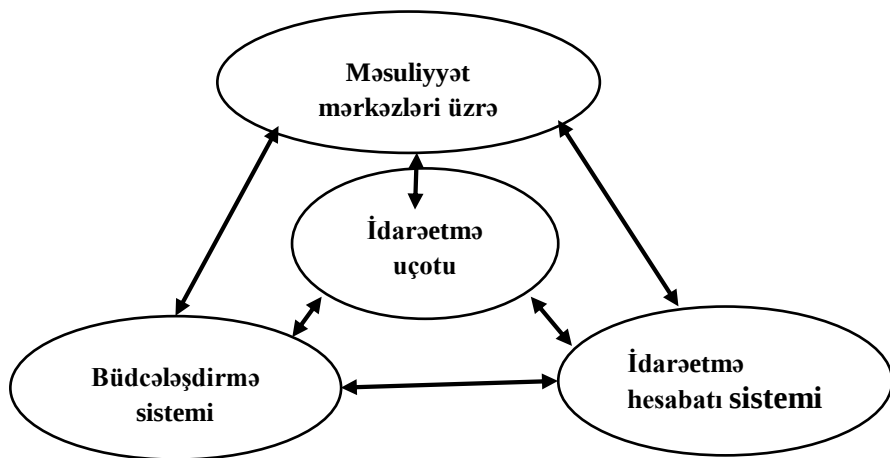
ƏLAVƏLƏR

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Mehmanxana biznesinin mahiyyəti, mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun təşkilinin nəzəri əsasları

Mehmanxana biznesi ölkənin iqtisadi inkişafında sürətli artıma malik xidmət sferasının əsas sektorlarından biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, mehmanxana biznesinin inkişafı turizmin inkişafı ilə sıx əlaqəlidir. AR Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında respublikada qonaqpərvərlik sənayesinin əsas obyekti olan mehmanxanalar şəbəkəsinin inkişafının dinamikasının təhlili belə bir fikir formalaşdırmağa imkan verir ki, müəyyən səbəblərdən (dünyanı bürüyən pandemiya, eləcə də, siyasi qeyri sabitlik və b.) 2019-cı illə müqayisədə 2022-ci ildə mehmanxana (hotel) və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı 27%, onların birdəfəlik tutumu 21% artsa da mehmanxanalarda yerləşdirilənlərin sayı 11,6%, azalmışdır. Azalma müvafiq olaraq işçilərin sayında (1,3%), mehmanxana (hotel) tipli obyektlərin əldə etdiyi gəlirlərdə (21,1%), o cümlədən, nömrələrin satışından 28,8%, eləcə də, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə göstərilən xidmətlərin məbləğində (45,4%), məhsul və xidmətlərin istehsalına çəkilən xərclərdə (3,8%) müşahidə olunmuşdur. Gəlirlərin azalması səbəbindən büdcəyə ödənilən vergilərin də məbləği 44,4% azalmışdır.

İqtisadiyyatın qloballaşdırılması, informasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunmaqla rəqəmsallaşdırılması şəraitində milli iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, xidmət sferası müəssisələrində, o cümlədən, mehmanxana biznesində idarəetmə sisteminin, onun əsas elementi olan idarəetmə uçotunun təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə, idarəetmə uçotu fəaliyyətin planlaşdırılması, nəzarət, təhlili və idarəetmə məqsədi ilə bütövlükdə müəssisənin və onun struktur bölmələrinin təsərrüfat fəaliyyəti haqqında informasiyanın toplanması, sistemləşdirilməsi, işlənməsi, qiymətləndirilməsi, ölçülməsi və cədvəl, qrafik və mətn formasında təqdim edilməsi sistemidir (şəkil 1).

Şəkil 1. İdarəetmə uçotunun üç qarşılıqlı sistemi

Mənbə: sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Beynəlxalq təcrübədə mehmanxana biznesi üçün Vahid Uçot Sistemi- USALI ("Uniform System of Accounts for the Logging Industry") standartından geniş istifadə olunur. Bu sisteminin məqsədi mehmanxananın bölmələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi, xərclər üzərində nəzarət, məsuliyyətin bölgüsü prinsipinin ciddi gözlənilməsi, bölmələrin büdcələri əsasında gəlir və xərclərin planlaşdırılması, vergi və maliyyə planlaşdırması, zərərsizlik və udel xərclər əsasında qiymət qoymanın təhlili kimi idarəetmə məsələlərinin səmərəli həll edilməsidir. Əlbəttə, özünün bütün üstünlüklərinə və müsbət tərəflərinə baxmayaraq, USALI sistemi ideal deyildir və onun sərbəst istifadə olunması üçün müəyyən obyektiv maneələr mövcuddur. Sözügüdən sistemin çatışmazlıqlarından biri onun maliyyə hesabatının mürəkkəbliyinə meylliliyidir.

2. Mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun təşkili, gəlir və xərclərin uçotunun müasir vəziyyəti

USALI sisteminin tələbi nəzərə alınmaqla idarəetmə hesabatının hazırlanması üçün gəlir mərkəzləri (nömrə fondu, əlavə xidmətlər, binanın icarəsi) və xərc mərkəzləri (administrasiya, satış və marketing şöbəsi, iqtisadi şöbə, hüquq şöbəsi, təhcizat şöbəsi, texniki xidmət, insan resurslarının idarə olunması, mühasibatlıq) fərqləndirilir.

İqtisadi subyektlərin rəhbərliyi bütövlükdə təşkilatın və onun ayrı-ayrı məsuliyyət mərkəzlərinin xərcləri haqqında daha analitik informasiyaya əldə etmək məqsədi ilə mühasibatlıq və iqtisadi xidmət bölmələrinin operativ və əlaqəli işləməsini tələb edir. Mehmanxana biznesində idarəetmə uçotunun təşkili istiqamətində kalkulyasiyalasdırma otel xidmətlərinin maya dəyərinin müəyyən edilməsi, nömrə fondunun rentabelliği üzərində idarəetmə nəzarət və otellərin işinin səmərəliliyinin daxili qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilməlidir.

Mehmanxana məhsulunun formalaşması üçün xərclərin hesablanması 202 sayılı "İstehsalat ehtiyatları" hesabına baş verir. Otel məhsulunun formalaşması xərclərinin analitik uçotu fərdi sifariş və ya sifarişlərin qiymətinə əsaslanır. Təşkilat fərdi işi yerinə yetirən ayrı-ayrı bölmələrə malik olduqda otel məhsulunun (mehmanxana kompleksi, istirahət evi, nəqliyyat xidmətləri və s.) formalaşmasında istifadə olunan xidmətlərin göstərildiyi təqdirdə onların xərcləri 202-5 "İstehsalatda istifadə olunan köməkçi xammal", 202-6 "İstehsalatda istifadə olunan köməkçi materiallar" və 202-7 "Köməkçi istehsalatla məşğul olan işçi heyətinə məsrəflər" subhesablarda əks olunur. Buna görə bilavasitə (alternativ) xərclər mehmanxana şirkətləri tərəfindən 721 sayılı "İnzibati xərcləri", 711 sayılı "Kommersiya xərcləri", 731 "Sair əməliyyat xərcləri" hesablarında cəmləşdirilir. Dolayısı xərcləri uçotu Dt 202 "İstehsalat ehtiyatları", Kt 711 "Kommersiya xərcləri", 721 "İnzibati xərcləri", 731 "Sair əməliyyat xərcləri" mühasibat yazılışı ilə rəsmiləşdirilir.

Mehmanxana xidmətindən qazanılan gəlir tanınan zaman aşağıdakı mühasibat yazılışı vasitəsilə rəsmi formaya salınır: Debet 171 "Alıcıların və sifarişçilərin uzunmüddətli debitor borcları" və yaxud 211 "Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları". Kredit 601/1 "Malların satışı". Fiziki şəxslər istifadə etdiyi xidmət haqqını kredit kartı ilə ödəyərsə onda 222 sayılı "Yolda olan pul köçürmələri" hesabından istifadə edilir və bu aşağıdakı yazılışla rəsmiləşdirilir: Debet 222 "Yolda olan pul köçürmələri" Kredit 601/1 "Malların satışı".

Mehmanxana xidmətində maliyyə nəticələri 801 sayılı hesab vasitəsi ilə müəyyən olunur. 801 nömrəli "Ümumi mənfəət (zərər)"

hesabın debetində xərc və zərərlər, kreditində isə gəlir və mənfəət əks olunur.

3. Mehmanxana biznesinin səmərəliliyinin təhlili və analitik qiymətləndirilməsi

Maliyyə məsuliyyət mərkəzləri bölmələr üzrə qruplardır və hər bir bölmə öz fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşıyır, vəzifələri isə rentabelliyn yüksəldilməsinə öz töhvələrini verməkdir, eyni zamanda, burada müəyyənləşdirilmiş xərc limitinə də riayət olunmalıdır. Mehmanxana kompleksinin işinin səmərəliliyi onun hər bir struktur bölməsinin fəaliyyətinin düzgün uzlaşdırılmasından asılıdır və onun idarə olunması elə həyata keçirilməlidir ki, resurslardan məhsuldar istifadə etməklə maksimum məqsədə nail olmaq mümkün olsun.

Mehmanxananın fəaliyyətinin aparıcı göstəriciləri (KPI) USALI standartında “Maliyyə indikatorları və əməliyyat metrikaları” adı altında 3 bölmədə verilmişdir. Mehmanxana müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi prosesində dəyər və natural, kəmiyyət və keyfiyyət və həcm göstəricilərindən - nömrə fondundan gəlir (RmRev), mehmanxananın doluluq əmsalı (OCC), bir nömrəyə düşən qonaqların orta sayı (Double Occupancy), nömrənin orta gündəlik qiyməti-tarifi (ADR), bir nömrəyə düşən orta gəlir məbləği (RevPAR), bir nömrəyə düşən ümumi gəlir (TRevPAR), tutulmuş bir nömrəyə düşən gəlir (RevPOR), satılmış bir nömrəyə düşən xərclər (CPOR), bir gün (həftə, ay, il) ərzində bir qonaqdan əldə olunacaq pul gəliri (RevPAC), ümumi əməliyyat mənfəəti (Gross Operating Profit – GOP), satışa hazır hər bir nömrəyə düşən ümumi əməliyyat mənfəəti (GOPPAR), bir işçiyə düşən pul gəliri məbləği (TrevPE), faiz, vergi və amortizasiya xərclərinin çıxılmasına qədər mənfəət (EBITDA) göstəricilərindən istifadə olunur. Mehmanxana kompleksinin giriş məlumatlarından istifadə etməklə effektivliyin aparıcı göstəriciləri (KPI) əsasında onun işinin səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkündür (cədvəl 1).

1 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2023-cü ildə nömrələrin tutulması dərəcəsi 2021-2022-ci illərlə müqayisədə müvafiq olaraq 2,76% və 3,45% artmışdır. Bu artım nömrənin orta qiymətində də müşahidə olunmuşdur: 4,08% və 3,14%.

Cədvəl 1. Mehmanxana fəaliyyətinin səmərəliliyi göstəricilərinin (KPI) təhlili

Sıra №	Göstərici	2021	2022	2023	2023-cü ildə kənarlaşma, %	
					2021-ci ilə nisbətən	2022-ci ilə nisbətən
1.	Mövcud nömrələrin miqdarı	52925	52925	52925	-	-
2.	Satılmış nömrələrin miqdarı	37230	36865	38690	3,92	4,95
3.	Nömrələrin tutulması (OCC), %	70,34	69,65	73,10	2,76	3,45
4.	Nömrənin orta günlük qiyməti (ADR)	164,35	165,86	171,06	4,08	3,14
5.	Mövcud bir nömrəyə düşən orta gəlir (RevPAR)	115,61	115,53	125,05	8,17	8,24
6.	Satılmış bir nömrəyə düşən orta gəlir (RevPOR)	314,15	339,76	348,22	10,84	2,49
7.	Mövcud bir nömrəyə düşən ümumi gəlir (TRevPAR)	220,99	236,66	254,56	15,19	7,56
8.	Satılmış bir nömrəyə düşən xərc-lər (CPOR)	126,96	129,67	131,58	3,64	1,47
9.	Mövcud bir nömrəyə düşən ümumi əməliyyat mənfəəti (GOPPAR)	58,13	80,68	86,39	48,62	7,08

Nəticədə mövcud bir nömrəyə düşən orta gəlir (RevPAR) təhlil dövrü üzrə 8,17% və 8,24%, ümumi gəlir (TRevPOR) isə müvafiq olaraq 15,19% və 7,56% artmışdır. Cədvəlin məlumatlarından aydın olur ki, 2023-cü ildə satılmış bir nömrəyə düşən orta gəlir (RevPOR) 2021-ci ilə nisbətən 10,84%, 2022-ci ilə nisbətən 2,49%, xərclər isə (CPOR) müvafiq olaraq 3,64% və 1,47% artmışdır. Mehmanxananın ümumi əməliyyat mənfəətinin (GOP) artması hesabına satışa hazır hər nömrəyə düşən ümumi əməliyyat mənfəəti də (GOPPAR) artmışdır. Bu artım meyli, sözsüz ki, mehmanxana kompleksinin maliyyə vəziyyətinə, onun likvidliyinin və maliyyə sabitliyinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

4. İdarəetmə uşotu məqsədi üçün uçot siyasətinin formalaşdırılması və mehmanxana biznesində büdcələşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi

İdarəetmə hesabatının uçot registrlərinin formalarının işlənib hazırlanması mehmanxanalar üçün Vahid Hesablar Sisteminə (USALI) uyğun standartlar nəzərə alınmaqla rahat oxunuşu, zəruri analitikliyi, plan və

faktiki səviyyələrin müqayisəsini, cari məlumatların ilin əvvəlindən toplanmış informasiya ilə bir araya gətirilməsini təmin etməlidir. İdarəetmə hesabatının tərtib olunmasının əsas məqsədi məsuliyyət mərkəzləri üzrə idarəetmə hesabatının formalaşdırılması və həmin mərkəzlər üzrə büdcə planının tərtib edilməsidir. Müəllif tərəfindən hazırlanmış və tətbiqi təklif olunan məsuliyyət mərkəzləri üzrə idarəetmə hesabatının strukturu hər bir gəlir (xərc) mərkəzi üzrə müfəssəl hesabatın texniki rəhbərlik heyəti, gəlir (xərc) mərkəzi üzrə ümumi hesabatın rəhbərlik heyətinin idarəetmə səviyyəsi, gəlirlər və xərclər kəsirində maliyyə nəticələri haqqında icmal hesabat isə ali rəhbərlik tərəfindən istifadə olunmasına imkan verəcəkdir.

İdarəetmə uçotu məqsədi ilə uçot siyasətinin metodoloji aspekti üzrə xərclərin uçotu üzrə detallaşdırılmış hesabların açılması və hər bir məsuliyyət mərkəzi üzrə nəzarət edilən xərclərin müəyyən edilməsi məsələləri xüsusi mahiyyət kəsb edir. Məsələyə bu aspektdən yanaşaraq mövcud hesablardan və subhesablardan istifadə etməklə birinci və ikinci seqmentlərin kodlaşdırılması təklif olunur. Belə ki, birinci qrupda üç işarə sintetik hesab üçün, ikinci qrupda subhesab kəsiyində uçot üçün iki dərəcə, üçüncü qrupda analitik hesablar üzrə informasiyanın detallaşdırılmış qaydada əks etdirilməsi üçün dörd dərəcə ayrılmışdır. Sonuncu dörd dərəcə informasiyanı USALI standartına uyğun olaraq əks etdirilməsi üçün vacibdir ki, onlar idarəetmə hesabatında istifadə edilən maddələrin siyahısını əks etdirir. Seqment üçrəqəmli struktura malikdir. Sintetik hesabın (birinci seqment) məntiqindən asılı olaraq analitik kodların strukturu tərtib edilir. Məsələn, əgər sintetik hesab gəlirlədirsə, analitik hissədə gəlir növlərinin açılışı əks etdirilməlidir, əgər sintetik hesab xərclədirsə, onda subhesablarda xərc növləri haqqında informasiya əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mehmanxana biznesində büdcələşdirmə sistemi xüsusi xarakterə malikdir ki, bu da, yerləşdirmə, qidalanma və digər xidmətlərin bütün loqistikasının təqdim edilməsi ilə şərtlənir. Büdcələşdirmə zamanı büdcə sisteminin vahidliyi, xərclərin və gəlirlərin əks etdirilməsinin tamlığı, büdcələrarası məsrəflərin, xərclərin və gəlirlərin ayrıca hesablanması, büdcə sisteminin ierarxicalığı, xərclərin məqsədli xarakteri, büdcə sistemlərinin balanslaşdırılması, büdcələrin hazırlanmasına və icrasına fərdi məsuliyyət, büdcənin hazırlanmasının kollegiyallığı kimi mühüm prinsiplər gözlənilməlidir.

5. Rəqəmsallaşdırma şəraitində mehmanxana biznesi müəssisələri üçün kompleks daxili hesabat formalarının hazırlanması

İdarəetmə hesabatı sistemi uçot sisteminin daha mürəkkəb və vacib elementlərindən biri olmaqla informasiyanın ümumiləşdirilməsi və iqtisadi subyektin idarə olunması üzrə qərar qəbul edən şəxslərə təqdim olunmasını təmin edir. Hazırda idarəetmənin müxtəlif səviyyələrində idarəetmə qərarının qəbul olunmasının əsaslandırılması üçün rəqəmsallaşdırmadan istifadə etməklə analitik hesabat formalarına keçid çox vacibdir. Hal-hazırda bazar onlarca müxtəlif PMS təklif edir: Micros Fidelio, Lodging Touch, Epitome PMS, Amadetis PMS, Edelveys, Otel 3, KEI Hotel və s.

Respublikanın əksər yerli mehmanxana və otellərində "1C: Otel idarə edilməsi" proqramından geniş istifadə olunur. Sözügedən proqram nömrə fondu, checkin dövrlərdə, yaşayış tarixi, otaq təmizlənməsi və s. müxtəlif hesabatlar ilə işi təmin edir. Eyni zamanda, vurğulamaq lazımdır ki, mehmanxananın avtomatlaşdırılması üçün nəzərdə tutulan "1C: Otelin idarə edilməsi" proqramı "1C: Mühəsibat 8" sisteminə qoşulmağa imkanı verir.

Tədqiqat prosesində materiallarından istifadə olunmuş "Marriot Hotels" mehmanxanalar kompleksində Epicor Scala proqram təminatından istifadə olunur. Epicor Scala Hospitality PMS interfeysi qeydiyyat stolundan və digər integrasiya olunmuş sistemlərdən (məsələn, minibardan və telefondan istifadə) məlumatların birbaşa yığılması üçün zəruri olan integrasiyanı təmin edir. Nağd pulların effektiv işlənməsi və ERP və POS sistemlərinin integrasiyası qonaqpərvərlik sənayesində mənfəətə (zərərə) təsir göstərə bilər.

Eyni zamanda, Epicor iScala Hospitality POS sistemləri ilə çevik integrasiyaya malikdir ki, onlar Micros, Info Genesis və Maxis daxil olmaqla əksər POS qərarları dəstərləyə bilər. iScala Hospitality Reporting Tool vasitəsi özündə son informasiyalardan istifadə etməklə büdcənin, proqnozların hazırlanması və təhlili üçün gündəlik fəaliyyətin yaxşılaşdırılmış görüntüsünü təmin edən çoxsaylı vərəqləri, gündəlik və dövrü hesabatları birləşdirir. iScala Service Connect məlumatların təkrar daxil edilməsinin qarşısını alır. Windows NT, Novell Netware və UNIX platformalarında Microsoft SQL-n məlumatlar bazası serverinin bütün

imkanlarından istifadə iScala sisteminin üstünlüklərini səciyyələndirir və iSkala daxilində Epicor Service Connect adlanan sistemdən istifadə onun çevikliyini artırır. Sistemin daha bir üstünlüyü dəyişikliklərin protokollaşdırılması və verilmiş sənədlərin və yazılışların izsiz silinməsinin mümkünsüzlüyü, informasiyaların çarpaz hərəkətinin və vəzifələrin bölüşdürülməsinin təmin edilməsi ilə xarakterizə olunur.

Mühasibat proqramlarından istifadə etməklə daxili informasiya sisteminin tərkib elementlərindən biri informasiyanın təqdim olunması formasıdır. Sözügedən hesabatların unifikasiya edilmiş formaları və ya qanunvericilikdə həmin hesabatların məzmununa və strukturuna hər hansı tələb (şərt) nəzərdə tutulmamışdır və bu səbəbdən daxili hesabat formalarının məzmunu hər bir müəssisə üçün fərdi olaraq müəyyən olunur.

Nəzərdən keçirilən məsuliyyət mərkəzdən asılı olaraq hesabat müxtəlif gəlir və xərc göstəricilərini özündə əks etdirə bilər. Müəllifə görə həmin hesabat forması gəlir mərkəzləri üzrə daxilolmaların operativ qiymətləndirilməsinə imkan verəcəkdir (cədvəl 2).

**Cədvəl 2. Gəlir mərkəzləri üzrə təklif olunan hesabat forması
(hesabat dövrü üzrə)**

Ötən ilin eyni dövrünə	İlin əvvəlindən artan yekunla		Kənarlaşma	Gəlir, xərc maddələri	Hesabat dövrü		Kənarlaşma	Ötən ilin eyni dövrünə
Fakt	Büdcə	Fakt			Büdcə	Fakt		Fakt
				<u>Gəlirlər</u>				
				Gəlirlərin yekunu				
				<u>Xərclər</u>				
				Xərclərin yekunu				
				Marjinal gəlir				

Eyni zamanda, xərc mərkəzləri üzrə xərclərin operativ qiymətləndirilməsinə imkan verəcək hesabat foqması aşağıdakı kimidir (cədvəl 3).

Cədvəl 3. Xərc mərkəzləri üzrə (məsələn, “İdarə apparatı”) təklif olunan hesabat forması (hesabat dövrü üzrə)

Ötən ilin analoji dövrü	İlin əvvəlindən artan yekunla		Kənarlaşma	Gəlir, xərc maddələri	Hesabat dövrü		Kənarlaşma
Fakt	Büdcə	Fakt			Büdcə	Fakt	
				<u>İdarə heyəti üzrə xərclər</u> Əmək haqqı Heyətin hazırlanması Məsləhət xidmətləri Tədris ədəbiyyatı Poçt xərcləri Telefon Dəftərxana ləvazimatı Ezamiyyə xərcləri Proqram avadanlıqları Müqavilələr üzrə xidmətlər Digər			
				Xərclərin cəmi			

Maliyyə nəticələri haqqında icmal hesabatın təklif olunan forması isə ümumilikdə fəaliyyətin səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verir (cədvəl 4).

Cədvəl 4. Maliyyə nəticələri haqqında icmal hesabatın təklif olunan forması (hesabat dövrü üzrə)

Ötən ilin analoji dövrü	İlin əvvəlindən artan yekunla		Kənarlaşma	Gəlir, xərc maddələri	Hesabat dövrü		Kənarlaşma
Fakt	Büdcə	Fakt			Büdcə	Fakt	
				<u>Gəlirlər</u> - nömrə fondu; - əlavə xidmətlər; - icarə			
				Gəlirlərin cəmi			
				Birbaşa xərclər - nömrə fondu; - əlavə xidmətlər; - icarə			
				Birbaşa xərclərin cəmi			
				Marjinal gəlir			

				Bölüşdürülməyən dolay xərclər: - idarəheyəti; - satış şöbəsi; - texniki şöbə			
				Dolay xərclərin cəmi			
				Ümumi mənfəət			
				Şərti-sabit xərclər: -əmlak vergisi; -amortizasiya; -sığorta			
				Şərti-sabit xərclərin cəmi			
				Vergitutmadan əvvəl mənfəət			

NƏTİCƏ

Spesifik və fərqli xüsusiyyətlərə malik, yüksək kapitaltutumlu biznes sahəsi kimi mehmanxana biznesi bütün növ resursların düzgün idarə olunması təsərrüfat subyektlərində idarəetmə uçotunun səmərəli təşkilini tələb edir. Bu istiqamətdə apardığımız tədqiqata əsaslanan aşağıdakı nəticə və təklifləri qeyd etmək olar.

1. Mehmanxana biznesinin “mehmanxana” (hotel) və “mehmanxana xidməti” anlayışları ilə əlaqədar çoxsaylı mütəxəssislərin yanaşmalarının təhlili əsasında belə bir fikir formalaşdırmaq olar ki, mehmanxana biznesi qonaqpərvərlik sənayesi sahəsində inkişaf edən və vətəndaşların müvəqqəti yaşayış, qidalanma tələbatının ödənilməsi, eləcə də məişət xidməti və asudə vaxtı ilə əlaqədar məsələlərin həllinə istiqamətlənmiş sahibkarlıq fəaliyyətidir. Mehmanxana xidməti – qonaqpərvərlik sferasında sağlamlıq, nəqliyyat, ticarət, turizm, mədəniyyət və tele-kommunikasiya sferaları ilə sıx əlaqədə mehmanxana qonaqlarının fizioloji, sosial və mənəvi tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətlənmiş hiss edilən və hiss edilməyən formada təqdim edilən fəaliyyətin nəticəsidir. Fikrimizcə, “fəaliyyət”in belə açıqlanması ilə razılaşmaq olsa da, bu tərifdə xidmətin mala necə çevrilməsi, onun iki əsas və klassik xüsusiyyətinin– istehlak dəyəri və dəyərinin necə müəyyən edilməsi öz əksini tapmır. Bu səbəbdən mehmanxana xidmətlərini müştərilərin mehmanxana ilə qarşılıqlı

hərəkəti anından yaranan tələbatının ödənilməsi məqsədi ilə onlara təqdim edilən rifah kimi səciyyə-ləndirmək olar.

2. Avropa ölkələrində yerləşən otellər Avropanın Ticarət, Kommersiya və Sənaye üzrə İqtisadi Şurasının (ATKSİŞ) standartı ilə tənzimlənir. Həmin standartın əsas məqsədi bütün mehmanxana və otel tipli yaşayış məskənlərində idarəetmə sisteminin Avropa Birliyi standartlarının tələblərinə müvafiq keyfiyyəti, qonaqpərvərlik biznesinin səmərəli idarə olunmasını, sağlamlıq məsələləri sahəsində mehmanxanalarda HACCP , ISO 9001: 2008 “Keyfiyyətin idarə olunması sistemi”, ISO 18001 “Təhlükəsizlik sistemlərinin idarə olunması” ISO 22000 və ya FSSC 22000 “Qida məhsullarının təhlükəsizliyi” standartlarının tələblərinin gözlənilməsini təmin etməkdir. Respublikada turizm bazarı “Turizm haqqında” AR Qanunu ilə (2021-ci il) tənzimlənir.

3. İqtisadiyyatın qloballaşdırılması, informasiya texnologiyalarından geniş istifadə-qonaqpərvərlik sənayesi müəssisələrində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyini ön plana çıxarmışdır. İdarəetmə uçotu hər hansı obyektin idarə edilməsi üçün zəruri olan informasiyanın identifikasiyası, təhlili, ölçülməsi, toplanması, sistemləşdirilməsi, inter-pretasiyası və ötürülməsidir. İdarəetmə uçotu üç qarşılıqlı əlaqəli sistemi əhatə edir: məsuliyyət mərkəzləri üzrə uçot sistemi; büdcələşdirmə sistemi; idarəetmə hesabatı sistemi. Hal-hazırda qonaqpərvərlik sənayesi sistemində ilkin olaraq ABŞ-də hazırlanmış vahid mühasibat uçotu sistemindən (USALI) geniş istifadə olunur ki, burada hər bir məsuliyyət mərkəzi üzrə gəlir və xərclərin uçotu ayrılıqda aparılır, maya dəyərinin standart-kost və direkt-kosting sistemi üzrə kalkulyasiya edilməsinə üstünlük verilir.

4. Mehmanxana məhsulunun formalaşması üçün xərclərin hesablanması 202 sayılı “İstehsalat ehtiyatları” hesabında aparılır, onların analitik uçotu fərdi sifariş və ya sifarişlərin qiymətinə əsaslanır. Təşkilatın ayrı-ayrı bölmələrində (mehmanxana kompleksi, istirahət evi, nəqliyyat xidmətləri və s.) xidmətlərin göstərildiyi təqdirdə xərclər həmin hesabın müvafiq subhesablarında əks olunur. Buna görə bilavasitə (alternativ) xərclər mehmanxana şirkətləri tərəfindən 721 sayılı “İnzibati xərcləri”, 711 sayılı “Kommersiya xərcləri”, 731 “Sair əməliyyat xərcləri” hesablarında cəmləşdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mehmanxana xidmətindən əldə olunan pul gəlirləri 601-1 sayılı “Malların satışı” subhesabında, 171 sayılı “Alıcılar və sifarişçilərin uzunmüddətli debitor borcları”, 211 sayılı “Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları”, 221 sayılı “Kassa”, 222 sayılı “Yolda olan pul köçürmələri” sintetik hesablarında əks etdirilir. Mehmanxana obyektlərinin maliyyə nəticələri 801 sayılı hesab vasitəsi ilə müəyyən olunur və həmin hesabın debetində xərc və zərərlər, kreditində isə gəlir və mənfəət əks olunur.

5. Mehmanxana kompleksinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili zamanı fəaliyyət-nəticələrinin və satış siyasətinin idarə olunmasının qiymətləndirilməsi əmsallarından istifadə olunur. Bu əmsallar menecmentin nə dərəcə də effektiv olduğu haqqında tam təsəvvür yaradır. Mehmanxana biznesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesində nömrə fondun-dan gəlir, mehmanxana nömrələrinin yüklənmə əmsalı, bir nömrədə yaşayan qonaqların orta hesabla sayı, nömrənin orta qiyməti, nömrənin orta günlük gəlirlik dərəcəsi, bir nömrəyə düşən orta gəlir məbləği, tutulmuş bir nömrəyə düşən gəlir, nömrənin xalis gəlirlik dərəcəsi, ümumi əməliyyat mənfəəti, *EBITDA*, satışa hazır hər bir nömrəyə düşən xalis mənfəət, bir işçiyə düşən pul gəliri kimi əsas aparıcı göstəricilərindən istifadə olunur.

6. İdarəetmə uçotu məqsədi ilə uçot siyasətinin metodoloji aspekti üzrə xərclərin uçotu üzrə detallaşdırılmış hesabların açılması və hər bir məsuliyyət mərkəzi üzrə nəzarət edilən xərclərin müəyyən edilməsi məsələləri xüsusi mahiyyət kəsb edir. Məsələyə bu aspekt-dən yanaşaraq birinci və ikinci seqmentlərin kodlaşdırılması zamanı maksimum mümkün ardıcılığı təmin etmək məqsədilə hesabların və subhesabların nömrəsindən istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunur. Belə ki, birinci qrupda üç işarə sintetik hesab üçün, ikinci qrupda subhesab kəsiyində uçot üçün iki dərəcə, üçüncü qrupda analitik hesablar üzrə informasiyanın detallaşdırılmış qaydada əks etdirilməsi üçün dörd dərəcə ayrılmışdır. Sonuncu dörd dərəcə informasiyanı USALI standartına uyğun olaraq əks etdirilməsi üçün vacibdir.

7. Bu gün idarəetmə uçotunu avtomatlaşdırılmış systemsiz təsəvvür etmək mümkün deyil və bura mehmanxananın (otelin) idarə olunması sistemi (PMS), satış nöqtələrinin - restoranların idarə olunması sistemi, mehmanxana, otelin resurslarının idarə olunması sistemi (ERP),

mühasibat sistemləri daxildir. Respublikanın əksər mehmanxana və otellərində "1C: otel idarə edilməsi" proqramından geniş istifadə olunur. Sözügedən proqram müxtəlif xarici sistemləri ilə işi dəstəkləyir: maqnit kartları vasitəsilə nömrəyə girişin təşkili üzrə, telefon danışığının tarifikasiya edilməsi üçün sistemlər, ödənişlərin avtoriza-torları, fiskal qeydiyyatçılar və s. Mehmanxananın avtomatlaşdırılması üçün nəzərdə tutulan "1C: Otelin idarə edilməsi" proqramı "1C: Mühasibat 8" sisteminə qoşulmağa imkanı verir.

Respublikada fəaliyyət göstərən məşhur xarici mehmanxana komplekslərində, o cümlə-dən, məlumatlarından istifadə etdiyimiz "Marriot Hotels" mehmanxanalar kompleksində Epicor iScala proqram təminatından istifadə olunur. Lokal xüsusiyyətlərin tam uçotunu təmin etməklə Epicor iScala Hospitality özündə maliyyə idarəetmə, material resurslarının idarə olunması, bir neçə meydança və bir neçə şirkətin maliyyə konsolidasiyası mexanizmlərini, hesabatlılıq və büdcələşdirmə mexanizmlərini birləşdirir. iScala Service Connect məlumatların təkrar daxil edilməsinin, dəyişikliklərin protokollaşdırılması və verilmiş sənədlərin və yazılış-ların izsiz silinməsinə mümkünsüzlüyü, informasiyaların çarpaz hərəkətinin və vəzifələrin bölüşdürülməsinin təmin edilməsi iScala sisteminin üstünlüklərini səciyyələndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə uçotunun avtomatlaşdırılması proqramını seçərkən hazırda bazarda mövcud və mütəxəssislər arasında məşhur olan proqramlara, proqram təmi-natına giriş imkanlarına, müəssisənin fəaliyyət xüsusiyyətlərinə adaptasiya olunması imkan-larına, əməkdaşları öyrətməyin mümkünliyinə və onun gələcək təkmilləşdirilməsi üçün yararlı olmasına diqqət yetirmək lazımdır.

8. İnformasiyanın təqdim olunması formaları ilə bağlı unifikasiya edilmiş daxili hesabat formalarına və ya qanunvericilikdə həmin hesabatların məzmununa və strukturuna hər hansı tələb (şərt) nəzərdə tutulmamışdır. Bu baxımdan daxili hesabat formalarının məzmunu hər bir müəssisə üçün fərdi olaraq müəyyən olunur. Buna görə də hesabat formaları müvafiq xidmət və bölmələrin rəhbərləri ilə razılaşdırılmış qaydada mühasib-analitik tərəfindən hazır-lanır. Tərəfimizdən hazırlanmış və təklif olunan hesabat formaları gəlir mərkəzləri (nömrə fondu, əlavə xidmətlər, obyektin icarəyə verilməsi) üzrə daxilolmaların, xərc mərkəzləri (idarə aparatı, texniki xidmət,

kadrlar şöbəsi, mühasibatlıq) üzrə xərclərin, maliyyə nəticələrinin operativ qiymətləndirilməsinə imkan verəcək, rahat oxunuşu, zəruri analitikliyi, plan və faktiki səviyyələrin müqayisəsini, cari məlumatların ilin əvvəlindən toplanmış informasiya ilə bir araya gətirilməsini təmin edəcəkdir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə əks edilmişdir:

1. Xərclərin uçotu sisteminin qurulması problemləri. Maliyyə və uçot, 2022/02, ISSN 2222-5358
2. Mehmanxana müəssisələrinin fəaliyyətinin idarə edilməsi məqsədi ilə informa-siya təminatı sisteminin formalaşdırılması. Geostrategiya Beynəlxalq ictimai-siyasi elmi-nəzəri jurnal № 06 (72), noyabr-dekabr 2022, ISSN 2664-4975
3. Issues of formation of accounting policy for the purpose of management accounting. Экономика и предпринимательства. № 11(148), 2022, ISSN 1999-2300
4. Azərbaycanda idarəetmə uçotunun mövcud problemləri və inkişaf perspektivləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, cild 11, iyul-sentyabr 2023, ISSN 2306-8426
5. İdarəetmə uçotunun təşkili problemləri və onların həlli yolları. Kooperasiya elmi-praktiki jurnal, №2 (69)-2023, ISSN 218-91-49
6. Management accounting in the hospitality sector: operating statements and financial statements. International European Congress on advanced studies in basic sciences, amsterdam, netherlands, 26-28 July 2024. isbn:978-625-367-799-2, səh. 1210
7. Mehmanxana biznesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin və İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun təşkilatçılığı ilə “Yeni nəsil iqtisadiyyat: çağırışlar və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, 04 oktyabr 2024-cü il. səh.499
8. KPI sisteminin tətbiqi mehmanxana müəssisəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi aləti kimi. Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun imzalanmasının 30 illiyi münasibətilə Auditorlar Palatası tərəfindən 2024-cü il 16-17 sentyabr tarixlərində “Yaşıl iqtisadiyyat zəminində

hesabatlılıq və şəffaflıq” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans . səh.149

9. Otel biznesində idarəetmə uçotunun xüsusiyyətləri. Kooperasiya elmi-praktiki jurnal, Bakı- №4(75)-2024, səh. 170-176
10. Application of KPI system as a tool for improving the efficiency of a hotel enterprise. 7th International Mediterranean Scientific Research Congress to be held on January 9-11, 2025 / University of Valencia, Spain, 1169-1174

Dissertasiya müdafiəsi “10” oktyabr 2025-ci il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasına keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları (Azərbaycan və ingilis dillərində) Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 09 sentyabr 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 05.09.2025
Kəğızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (38688 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*